

הערכת התוכנית "הרצליה חווה דמוקרטיה"

בבתי הספר היסודיים

תשס"ג

נכתב ע"י ד"ר פלור היימן

יוני 2004

תוכן העניינים

3..... הקדמה

5..... א. עיקרי הממצאים

9..... ב. המלצות

ג. ממצאים מפורטים

שאלה ראשונה:

מהן דרכי השילוב של התכנים הדמוקרטים בתוכנית הלימודים

של בית-הספר ובאיזה מידה מתבצעות פעילויות התוכנית כמתוכנן? 12.....

שאלה שניה:

מהם אופני היישום של העקרונות הדמוקרטים בבית-הספר

והשפעתם על תהליכים הכיתתיים והבית-ספריים? 13.....

שאלה שלישית:

מהי רמת הידע וההבנה של התלמידים במושגים דמוקרטים? 35.....

שאלה רביעית:

מהן עמדות המורים כלפי תהליך ההכשרה וההדרכה בדמוקרטיה, תהליכי

היישום של התוכנית בכתות ובבית הספר? 40.....

ד. תוכנית ההערכה וביצועה 44.....

ביבליוגרפיה 47.....

נספחים

ה ק ד מ ה

משנת הלימודים תש"ס פועלת בבתי הספר היסודיים בהרצליה התוכנית "הרצליה חווה דמוקרטיה". מטרתיה המרכזיות של התוכנית, כפי שהוגדרו בשלביה הראשוניים, הן העמקת הידע במושגים וערכים דמוקרטיים בקרב הלומדים, פיתוח המודעות לתהליכים ותכנים דמוקרטיים המתרחשים בסביבתם וקידום תהליכים דמוקרטיים בבית-הספר (ראה מדרשת אדם, סיכום שנת פעילות בהרצליה, 12.9.00).

ביצוע התוכנית מבוסס על הקצאת משאבים עירוניים למימון שעה שבועית נוספת בכל הכתות בבית-ספר היסודי להפעלת תוכנית לימודים בדמוקרטיה ולמימון השתלמויות מורים בנושאים אלה. לשם ביצוע התוכנית נבחרה מדרשת אדם – המדרשה לדמוקרטיה ולשלום על-שם אמיל גרינצוויג – כגורם מתערב חיצוני להפעלת התוכנית.

התוכנית מלווה בהערכה מעצבת, שמטרתה המרכזית למידה ומתן משוב למעצבי המדיניות ולבתי הספר אשר יסייע להם לשפר את התוכנית ואת יישומה. הערכה נועדה לזהות נקודות חוזק ונקודות טעונות שיפור בהפעלת התוכנית ולשמש בסיס לקבלת החלטות לגבי ניהולה בעתיד.

במסגרת היערכות לקראת הערכת תוכנית הדמוקרטיה בתשס"ב הוקם צוות הערכה משימתי שכלל נציגים מהרשות, ממשד החינוך, מנהלי בתי ספר יסודיים, רכז אזורי של מדרשת אדם ויועץ הערכה.¹

פעולת ההערכה ביקשה להשיב לשלוש שאלות מרכזיות המתייחסות למטרות התוכנית, דרכי היישום של התוכנית והשפעות התוכנית על הגורמים המעורבים.

בתשס"א התמקדה ההערכה בבדיקת הרציונל והמטרות של התוכנית ואת יישומה הלכה למעשה במערך העירוני והבית ספרי. במסגרת זו נבחנו דרכי הפעולה של בתי הספר, יחסי הגומלין שהתפתחו בין הגורמים השונים הקשורים להפעלתה ושילובה במערך הבית ספרי תוך כדי זיהוי קשיים והצלחות בתהליך היישום (דו"ח הערכה מפורט פורסם בתשס"א).

בתשס"ב הוחלט למקד את ההערכה בתוצרי למידה בקרב התלמידים. הממדים שנבדקו: ידיעה במושגים דמוקרטיים, הבנה והבעת עמדה. לצורך זה פותחה משימת ביצוע בדמוקרטיה ומחווון

¹ הצוות כלל את החברים הבאים צביה משגב (מנהלת היחידה לחינוך יסודי, עיריית הרצליה), לאה פטרונו (מפקחת חינוך יסודי), שקי גביש (רכזת הדרכה, מרכז פסג"ה הרצליה), אורה שגב (מנהלת בית-ספר לב-טוב), אסתר וינשטיין (מנהלת בית-ספר הנדיב), אתי פרימנט (מנהלת בית-ספר ברנר), נעה מור ויוסי מיכל (רכזים אזוריים - מדרשת אדם) וד"ר פלור היימן (יועצת הערכה).

לבדיקת התוצאות (ראה תיעוד מפורט של המהלך ב"הערכת הלמידה בדמוקרטיה בבתי הספר היסודיים בהרצליה – תשס"ב").

בתשס"ג בחרה הועדה לבדוק פעם נוספת את רמת הידע וההבנה של התלמידים במושגים דמוקרטיים ואת עמדות התלמידים והמורים לגבי האקלים הדמוקרטי בבית-הספר. כמו כן, לאור שאלות הערכה שהוגדרו בתחילת הדרך, עסקה הערכה גם בבחינת אופני היישום של התוכנית בבתי הספר ועמדות מנהלים וצוותים כלפי התוכנית. הדו"ח הנוכחי מסכם את ממצאי ההערכה שהתבצעה בתשס"ג ברמה העירונית. דו"ח בעל-פה הוצג בפני צוות הערכה העירוני ובפני נציגי הפקוח והרשות בסוף שנת תשס"ג. דו"חות ברמת בית ספר הוגשו לכל בית ספר בנפרד.

מבנה הדו"ח - בתחילת הדו"ח יסוכם עיקרי הממצאים והמלצות של ההערכה ולאחר מכן יפורטו על-פי שאלות ההערכה.

הפרק הראשון בדו"ח עוסק בדרכי השתלבות העקרונות הדמוקרטיים בתוכנית הלימודים של בית-הספר, הפרק השני בוחן את אופני היישום של התוכנית, הפרק השלישי דן ברמת הידע של התלמידים במושגים דמוקרטיים והפרק האחרון בעמדות המורים כלפי תהליכי ההכשרה ותהליכי היישום של התוכנית. בסוף הדו"ח מוצגת תוכנית ההערכה והמסגרת הקונספטואלית שהנחתה אותה.

ברצוני להודות מקרב לב למנהלים ומורים בבתי הספר, לבעלי התפקידים באגף החינוך והרווחה בעיריית הרצליה, למפקחי משרד החינוך, ולנציגי "מדרשת אדם" על שיתוף הפעולה שלהם ותרומתם לדו"ח זה. תודה מיוחדת לחברי צוות ההערכה העירוני אשר השקיעו מזמנם ותרמו מידיעתם ומניסיונם לכל אורך תהליך ההערכה ואיפשרו גיבוש המסקנות הנגזרות ממנו.

א. עיקרי הממצאים

הערכה זו ביקשה להשיב על ארבע שאלות מרכזיות שהעסיקו את חברי צוות הערכה העירוני בדמוקרטיה. השאלות נוסחו בהמשך להערכה שהתבצעה בתשס"ב, השנה השניה בהפעלת התוכנית. להלן עיקרי הממצאים לגבי שאלות אלו:

שאלה ראשונה:

מהן דרכי השילוב של התכנים הדמוקרטים בתוכנית הלימודים של בית-הספר ובאיזה

מידה מתבצעות פעילויות התוכנית כמתוכנן ?

תוכנית הדמוקרטיה התבססה מראשית דרכה על תהליך למידה של המושגים הדמוקרטים באמצעות שעורי דמוקרטיה שבועיים לתלמידים ובמקביל הנחיה למורים.

בבדיקת דרכי הביצוע של התוכנית בהיבטים אלה מצאנו כי בשני שליש מבתי הספר מתקיימים שעורים בדמוקרטיה ברב כתות בתי הספר ואילו בשליש מבתי-הספר לא מתקיימים שעורים סדירים ורציפים בכל הכתות כפי שהיה מצופה.

ברב בתי הספר התקיימו גם מפגשי הנחיה חודשיים של מחנכי כתות עם מנחי מדרשת אדם על-פי שכבות גיל או עם צוות בית ספר. במספר קטן של בתי ספר לא התקיימו מפגשי ליווי רצופים וסדירים כפי שתוכנן. מסתבר כי בעוד שחלק ניכר מבתי הספר הצטרפו לתהליך השינוי (בשלבים שונים בתהליך ובעוצמות שונות), ישנם מספר קטן של מוסדות שעדיין מתלבטים בשאלת מידת ההתאמה של תוכנית הדמוקרטיה בבתי הספר שלהם, ורתימתם לתהליכי השינוי המצופים חלקית בלבד.

בחינת תוכניות הלימודים של בתי הספר בתחום הדמוקרטיה מעלה כי במרבית בתי הספר נלמד תחום הדמוקרטיה כתחום דעת עצמאי ובנוסף נעשה ניסיון לחבר בין התכנים הדמוקרטים לתחומי דעת אחרים. מספר קטן של בתי ספר עסקו בפתוח ויישום של תוכנית לימודית בית-ספרית אינטגרטיבית המשלבת את הערכים הדמוקרטים. מנהלים ומורים כאחד העלו את הצורך בבניה וביסוס תוכנית לימודית מובנית ואורכית בתחום הדמוקרטיה.

שאלה שניה :

מהם אופני היישום של העקרונות הדמוקרטיים בבית-הספר והשפעתם על תהליכים הכיתתיים והבית-ספריים ?

שאלת הערכה השניה עסקה בבחינת היישום של העקרונות הדמוקרטיים הנלמדים בחיי היום-יום בבית הספר. מטבע הדברים, קצב ההתפתחות ואופני היישום לבשו צורות שונות בכל אחד מבתי הספר, בהתאם לצרכים הייחודיים והמאפיינים של כל מקום וכפועל יוצא ממידת ההירתמות של בית-הספר לתהליך השינוי.

ביקשנו לבחון את אופני היישום של העקרונות הדמוקרטיים בארבה תחומים מרכזיים: מבנה חברת הילדים ושיתוף התלמידים בבית-הספר, השיח בבית-הספר, מערך היחסים בין השותפים לקהילת בית-ספר – תהליכים ומנגנונים בית-ספריים וההתייחסות לצרכים של ילדים שונים. להלן הממצאים העיקריים :

א. שיתוף תלמידים בבית-הספר ומבנה חברת הילדים

- במחצית מבתי הספר חלו שינויים בשיטת הבחירות למוסדות חברת הילדים במטרה להבטיח שלכל תלמיד זכות שווה לבחור ולהיבחר. לצד שיטת הבחירות הנהוגה למועצה לוועדות בית-ספריות וכיתתיות ולמילוי תפקידים, הונהגו שיטות אחרות כגון התנדבות, הגרלה, רוטציה ושריון מקום.
- בתי ספר אחדים הנהיגו גם שינויים במבנה חברת הילדים וזאת במטרה להרחיב את מעגל התלמידים השותפים והמשפיעים (פורום תלמידים וועדות בית ספריות). בשאר בתי הספר ממשיכות מועצות התלמידים לפעול במתכונתם הרגילה, תוך מתן דגש על קיום תהליך בחירות הוגן ושוויוני.
- רב התלמידים והמורים סבורים כי תהליך הבחירות למוסדות חברת הילדים היה הוגן. עם זאת, שליש מכלל התלמידים אינם מרגישים שיש להם סיכויי שווה להיבחר למועצה. כמו כן, נמצא כי מעל מחצית התלמידים חושבים שלמועצה יש השפעה על מה שקורה בבית-הספר.
- שיתוף התלמידים בקבלת החלטות בבית-הספר מתקיים בעיקר בתחום חברתי ופחות בתחום הלימודי. כמו כן תחושת השותפות של התלמידים היא יותר בהחלטות המתקבלות בבית-הספר מאשר בכיתה שלהם.

ב. השיח בבית-הספר

- תלמידים ומורים חשים ברובם הגדול שביכולתם להתבטא בחופשיות בבית-הספר ולהביע דעות שונות. עם זאת, כאשר העמדה שמביעים הינה עמדה של ביקורת, במיוחד כלפי מורים או כלפי בית הספר, מעל מחצית התלמידים אינם חושבים שיכולים לבטא אותה. למורים, לעומתם תפישה שונה, הם חושבים שלתלמידים יותר אפשרות להביע ביקורת ממה שהתלמידים בעצמם חושבים.

ג. מערך היחסים בין השותפים לקהילת בית-ספר – תהליכים ומנגנונים בית-ספריים

- שאלת הזכויות והחובות של תלמידים, מורים והורים עמדה במוקד הדיון במספר גדול של בתי ספר. דיונים אלה הובילו במקרים אחדים, לבחינה וניסוח מחדש של המנגנונים הבית-ספריים באמצעותם מתנהלים יחסים אלה, האמנה הבית-ספרית והתקנון הבית-ספרי. מנהלים דיווחו על המודעות הגדלה והולכת לרצונותיהם וצרכיהם של התלמידים.
- יחד עם זאת, הם הצביעו על הקושי של מורים מסוימים להתמודד עם השאלה של זכויות תלמידים ועל מורכבות שבמפגש בין זכויות תלמידים, סמכות וזכויות מורים. לטענתם הנושא מעורר התנגדות אצל מורים רבים ומונע לעיתים יישום של העקרונות הדמוקרטיים הלכה למעשה בכיתה ובבית-הספר.
- מנהלים דיווחו כי ההעמקה בלמידת עקרונות הדמוקרטיה עוררה בהם את הצורך לעסוק בשאלה את מי ובאיזה מקרים משתפים מורים בתהליכי קבלת החלטות בבית-הספר. שאלות המתייחסות למקומו של צוות מוביל, למילוי תפקידים בבית-הספר ולשיתוף מליאת חדר המורים. בהקשר זה נמצא גם כי באופן כללי מרבית המורים חשים שבכוחם להשפיע על החלטות המתקבלות בבית-הספר.
- נמצא כי קיים קושי ליישם תהליכים ממוסדים של פתרון סכסוכים בכיתה ובבית-הספר על-פי המודלים שהוצעו ע"י מדרשת אדם. מספר קטן של בתי ספר העמיקו בלימוד הנושא של פתרון סכסוכים בחדר מורים ובכיתות הגבוהות והחלו להתנסות ביישום מודלים של פתרון סכסוכים ע"פ שפת הדמוקרטיה. שאר בתי ספר העדיפו דרכים אחרות לפתרון סכסוכים ולא ברור באיזו מידה הולמות דרכים אלה את העקרונות הדמוקרטיים הנלמדים.

- בבחינת דרכי פעולתם של המורים בפתרון בעיות בין תלמידים נמצא כי מרבית המורים נוטים לברר את עמדות שני הצדדים ולהדריך אותם כדי שיגיעו לפתרון. אולם בחלק גדול מהמקרים התערבות זו באה לידי ביטוי בכך שהם מציעים פתרון בעצמם.
- מספר קטן של בתי ספר החלו בבירור שאלת זכויות ההורים ורמות השיתוף הרצויות של ההורים בבית-הספר. תפקידם של וועדות ההורים, ההנהגות הבית-ספריות והכיתתיות נבחנות לאור שאלות אלו.

ד. התייחסות לצרכים של ילדים שונים

- מנהלים רבים דווחו על שינוי בהתייחסות הן של תלמידים והן של מורים כלפי תלמידים בעלי צרכים שונים ותלמידים מתרבויות שונות. במספר בתי ספר בא שינוי זה לידי ביטוי גם בבחינת דרכי העבודה עם התלמידים ובהתנסות בדרכי הוראה, למידה והערכה שיתנו מענה לתלמידים בעלי יכולות וצרכים שונים ושיאפשרו שמירת הזכויות של כלל הילדים, ובמיוחד של החלשים יותר. תהליכים אלה אינם מאפיינים עדיין את כלל בתי-הספר.

שאלה שלישית:

מהי השפעת התוכנית על רמת הידע וההבנה של התלמידים במושגים דמוקרטיים?

מרבית התלמידים מגלים ידע והבנה במושגים הדמוקרטיים שמלמדים בתוכנית (בין 40-50% ידע ברמה סבירה ועוד 30% ל-40% ברמה מתקדמת). יחד עם זאת, זוהו מספר נושאים שעדיין לא הוטמנו בצורה מספקת: כלים לפתרון סכסוכים ע"פ מודלים של שפת הדמוקרטיה, היכולת לראות יתרונות בעמדה מנוגדת לעמדה שלי, משמעויות השונות למושג השוויון, והחסרונות של שיטת "הכרעת רוב".

שאלה רביעית:

מהן עמדות המורים כלפי תהליך ההכשרה וההדרכה בדמוקרטיה, תהליכי היישום של

התוכנית בכתות ובבית הספר?

- עמדות המורים כלפי תהליכי ההכשרה וההדרכה.

כרבע מהמורים שהשיבו לשאלה זו הביעו שביעות רצון מההדרכה ורצון להמשיך בתהליך הלמידה. לעומת זאת, אחוז דומה טענו שההשתלמות לא מחדשת והנושא מוצה מבחינתם.

בהצעותיהם לשיפור תהליך ההדרכה הציעו המורים להדגיש יותר את הפן ההתנסותי ופחות את היבטים התיאורטיים, לקבל סיוע בבניית מערכי שיעור, שהמנחים מהמדרשה יתנו שעורי הדגמה למורים ולהציע התמקצעות בתחום הדמוקרטיה למורים המעוניינים.

• עמדות המורים כלפי תהליך היישום בכתות ובבית-הספר.

נמצא כי כ-שליש מהמורים מביעים שביעות רצון מהיישום של התוכנית בבית-הספר ואינם רואים צורך בשינויים. בהתייחס לאפשרות של הכנסת שינויים הדגישו המורים את הצורך ביתר הבנייה של תהליכי ההוראה – למידה בדמוקרטיה, בפתוח תוכנית לימודית ספירלית ובהעמקה וביסוס של התהליכים דמוקרטיים בחיי היום-יום בית-הספר. בהקשר זה הודגש כי יש להגביר את שיתוף התלמידים בתהליכי קבלת החלטות בכיתה ובבית-הספר בכללותו.

מספר קטן של מורים הציעו גם להתמקד בביסוס תהליכים של פתרון סכסוכים בשכבות הבוגרות ולהרחיב את אפשרויות הבחירה של תלמידים בתחום הלימודי.

עד כאן עיקרי הממצאים. פירוט מלא של הממצאים מוצג בהמשך.

ב. המלצות

בעקבות הממצאים שסיכומם הוצג לעיל, נראה כי תהליך יישום תוכנית הדמוקרטיה בבתי הספר היסודיים בהרצליה הינו תהליך מורכב ודינמי אליו הצטרפו בתי הספר בשלבים שונים, כל אחד על-פי מאפייניו הייחודיים ובהתאם למידה בה התוכנית עמדה בהלימה לחזון וסדר היום של בית-הספר. קיימת שונות רבה בין בתי הספר ולא ניתן לצייר תמונה אחידה מבחינת התפתחות התוכנית ואופני היישום שלה. כך, ניתן לזהות לאחר ארבע שנות הפעלה של התוכנית, בתי ספר "פורצי הדרך" – הבוחנים את העשייה שלהם לאור הערכים הדמוקרטיים ומיישמים אותם בתחומי חיים שונים ורבים, ובתי ספר אחרים שטרם מצאו את דרכם ומתקשים לקיים את התוכנית ולהטמיע אותה באורח החיים הבית-ספרי. בתווך, נמצאים בתי הספר שהתגייסו לתוכנית בשלב מאוחר יותר מבחינת המחויבות שלהם לתהליך (כתוצאה מהתנגדויות של מורים או חוסר הלימה בין התוכנית לסדר היום של בית-הספר) ומתפתחים היום בכוון הדמוקרטי.

לפי כך ולאור השאיפה של מעצבי המדיניות העירונית, לחנך את התלמידים לחיים בחברה דמוקרטית, **מומלץ להמשיך ולהשקיע בהטמעת התוכנית** במגמה להפוך את היסודות עליה היא מושתתת לתשתית ערכית איתנה המקרינה לכל תחומי החיים בבית הספר. על מנת לקדם ולשפר את תהליכי היישום, ראוי לתת את הדעת על כמה המלצות עיקריות:

1. יש להבנות את תהליכי ההוראה-למידה בדמוקרטיה ע"י בנייה ו/או ביסוס תוכנית לימודים בית-ספרית אורכית או ספירלית המבוססת על ערכים, מושגים ומיומנויות דמוקרטים בכל אחד מבתי הספר. לצורך בניית התוכנית מוצע להסתייע במידת האפשר במדריך המתמחה בתכנון לימודים ומדריך בתחום הדמוקרטיה.
2. בחלק מבתי הספר יש לבחון מחדש את מבנה חברת הילדים ודרך בחירתם ופעילותם של מוסדות חברת הילדים. וזאת כדי להבטיח שמוסדות חברת הילדים ברמת הכיתה וברמת בית-הספר יתנו סיכוי שווה לכל ילד לבחור ולהיבחר לתפקידים ולהגביר את מספר התלמידים הלוקחים חלק בפעילות.
3. על בתי הספר לבחון לעומק את שאלת שיתוף התלמידים ולשקול את המשמעויות של שיתוף התלמידים בתחום הלימודי ולא רק בתחום החברתי. השארות בדגם של שיתוף תלמידים בתחום החברתי בלבד, כפי שקיים היום, יכולה לעורר תחושת תסכול בקרב הלומדים, העשויים לצפות להנהגת תהליכים דמוקרטים בכל תחומי החיים בבית-הספר, לרבות התחום הלימודי, כחלק מתהליך הלמידה שעוברים.
4. מוצע שבתי הספר, יעסקו בבירור המושג "הזכות לחופש ביטוי" בבית הספר תוך יצירת המנגנונים הבית-ספריים למימוש זכות זו. הבירור מחייב התייחסות לזכות "למתוח ביקורת" כלפי תהליכים שמתרחשים בבית-הספר בפני גורמים שונים, ביניהם גורמים הנתפשים בעמדת סמכות.
5. יש להעמיק בלמידה וביישום של כלים לפתרון סכסוכים על-פי שפת הדמוקרטיה בכיתה ובבית-הספר כך שמורים ותלמידים יוכלו להציע פתרונות יצירתיים הנותנים מענה לרצונות וצרכים שני הצדדים. לאור הקשיים של בתי ספר ביישום תהליכים אלה למעשה בחיי בית-הספר, מוצע לסייע להם בתהליך ההתנסות ובבחינת מידת התאמתו של המודל הנבחר למאפייניו של בית-הספר.
6. בנוסף מוצע להדגיש ולחזק בתהליכי ההוראה-למידה ובתהליכים היישום הבית ספריים את פתוח החשיבה הרב-ממדית, את הבנת המשמעויות השונות של המושג שוויון ושל היתרונות והחסרונות של שיטת "הכרעת רב".

7. יש להקצות זמן לבחינה מחדש של שיתוף ההורים בבית הספר (רמות ותחומי השיתוף) לאור העקרונות הדמוקרטיים הנלמדים ומתוך שאיפה לבסס מנגנונים ממוסדים לניהול היחסים עם ההורים ולשמירה על זכויותיהם (בבתי ספר שטרם עשו זאת).
8. פעילויות התוכנית ובמרכזם, תהליכי הלמידה בכתות ומפגשי הלווי של המורים, לא התקיימו כסדרם במספר קטן של בתי ספר. לאחר בירור הסיבות שהביאו לכך, על גורמי הפיקוח והרשות לתת את הדעת על הצעדים שיש לנקוט כדי למנוע מצב זה בעתיד.
9. המודעות הגוברת בקרב המורים לצרכים של ילדים בעלי צרכים שונים לא מוצאת עדיין את ביטויה המלא בדרכי ההוראה-הלמידה וההערכה בבית-הספר. מומלץ, לפי כך לפעול להשבחת דרכי ההוראה-למידה בכיתה ההטרוגנית ולהפנות משאבים לפתוח הידע ומיומנויות ההוראה של המורים בהיבט זה.
10. רצוי לנצל את הידע והנסיון שנצברו בבתי הספר, כדי שיהוו מקורות אותנטיים ללמידה וליצור מהם מאגר של תוכניות וחומרי למידה בדמוקרטיה. מוצע שמאגר כזה ירוכז במרכז פסג"ה ויועמד לרשות כל בתי הספר.

ממצאים מפורטים

בפרק זה נתאר את הממצאים שעלו על-פי שאלות ההערכה שהצגנו.

שאלה ראשונה:

מהן דרכי השילוב של התכנים הדמוקרטים בתוכנית הלימודים של בית-הספר ובאיזה

מידה מתבצעות פעילויות התוכנית כמתוכנן?

תוכנית הדמוקרטיה כפי שיושמה בבתי הספר, התבססה מראשיתה על שתי פעילויות מרכזיות:

שעורי דמוקרטיה בכתות והנחיה למורים ע"י מנחי מדרשת אדם.

בהתאם לתוכנית אמורים להתקיים שעורי דמוקרטיה שבועיים בכל כתות בית הספר תוך חיבור

התכנים לתהליכים כיתתיים ובית-ספריים. הלימודים מבוססים על מושגי יסוד בדמוקרטיה

ובמרכזם: שונות ושוויון, זכויות וחובות, יחסי רב-מיעוט, הסכם הוגן.

מדיווחי המנהלים עלה כי ב-תשעה בתי ספר התקיימו שעורי דמוקרטיה סדירים בכל הכתות על-

פי תוכנית לימודים שנקבעה מראש בתחילת השנה. שישה בתי ספר האחרים נמצאים על רצף הנע

מלימודים סדירים בחלק מהכיתות (בעיקר הכתות הנמוכות) ולימודיים חלקיים בשאר הכיתות,

ללימודיים חלקיים ולא סדירים ברב כתות בית-הספר.

כמו כן התברר כי מפגשי הלווי למחנכות והמפגשים של צוות המורים שתוכננו בתחילת השנה,

התקיימו באופן סדיר ורצוף במרבית בתי הספר. במספר קטן של בתי הספר, מפגשי הלווי לא היו

סדירים ולעיתים רק חלק מהמורים נטלו בהם חלק.

באותם בתי ספר בהם התקיימו שעורים סדירים התבססו השעורים על תוכנית לימודים

בדמוקרטיה ע"פ רמות גיל. ההתייחסות לדמוקרטיה היא כאל תחום דעת עצמאי, כאשר בנוסף

עוסקים בתי הספר בבחינת הקשרים בין התכנים הדמוקרטים לבין תחומי דעת אחרים.

בשלושה בתי הספר עסקו בפתוח וביסוס תלבי"ס (תוכנית לימודים בית-ספרית) המשלבת את

התכנים הדמוקרטים עם תחומי דעת אחרים סביב ציר מארגן (למשל אדם-סביבה-חברה,

מנהיגות, חגים ומורשת ישראל). תוכניות אלו פותחו בראיה אינטגרטיבית ומיושמות בכל כתות

בית-הספר.

בבתי ספר אחרים נעשה ניסיון לחבר בין תוכנית הדמוקרטיה לתחומי דעת אחרים, וניתן לזהות

התחלות של פתוח תוכניות לימודים בית-ספריות. כך למשל, נבחנו החיבורים בין התכנים

הדמוקרטים לבין התוכנית החדשה באזרחות, מולדת וחברה, תוכנית האוריינות ותוכניות אחרות

באומנויות, אקטואליה, ספרות, תקשורת הבין-אישית ועוד. חלק מהמנהלים שרואיינו הדגישו

את הצורך לפתח תוכנית לימודים בית-ספרית אינטגרטיבית המשלבת ערכים דמוקרטיים והביעו רצון לקדם את הנושא בעתיד הקרוב.

בבתי הספר בהם הלימודים לא התנהלו כסדרם, הצטיירו תוכניות הלימודים בדמוקרטיה כפחות מובנות ומגובשות בהשוואה לבתי ספר אחרים. מנהלים בבתי ספר אלו, דיווחו על קושי של המורים להתחבר לתוכנית, על חוסר הלימה עם סדר הקדימויות בבית-הספר ועל העדר חומרי למידה מתאימים, כחלק מהסיבות לאי-קיום שעורים סדירים. תופעה זו, שזוהתה כבר במסגרת מחקר ההערכה שהתקיים בתשס"א נמצאה כמאפיינת חלק קטן מבתי הספר בשנה הרביעית להפעלת התוכנית. מסתבר, אם כן, כפי שהיה ניתן לצפות בתהליכי שינוי מהסוג הנידון, כי הירתמות בתי הספר לתוכנית וכתוצאה מכך, קצב הלמידה והשינויים המתרחשים בו הם פרי החלטת בית-הספר והדינמיקה הפנימית המאפיינת אותו, ולכן תהליכי ההטמעה והיישום שונים מבית-ספר לבית-ספר.

שאלה שניה:

מהם אופני היישום של העקרונות הדמוקרטיים בתהליכים הכיתתיים והבית-ספריים?

תוכנית הדמוקרטיה התמקדה בשלביה הראשוניים בלימוד עקרונות הדמוקרטיה תוך בחינת הקשר בין עקרונות אלה לבין תהליכים המתרחשים בבית הספר ומחוצה לו. למרות שהתוכנית יושמה ברמה העירונית על-פי עקרונות פעולה דומים, קצב ההתפתחות ואופני היישום לבשו צורות שונות בכל אחד מבתי הספר, בהתאם לצרכים הייחודיים והמאפיינים של כל מקום. התפתחות זו משקפת במידה מסוימת את התפישה שהנחתה את מעצבי התוכנית הדוגלת בשמירה על האוטונומיה של בית הספר בבחירת התחומים לשינוי והמודל הדמוקרטי המתאים לכל מוסד.

בראיונות שקיימנו עם מנהלי בתי הספר וחברי צוות ניהול בקשנו ללמוד על התהליכים הבית-ספריים והכיתתיים שהתפתחו ליישום העקרונות הדמוקרטיים. למרות השונות בין בתי הספר מבחינת קצב "ההתפתחות הדמוקרטיה", ניתן לזהות ארבעה תחומים מרכזיים הנותנים ביטוי לתהליכים אלה:

- א. שיתוף התלמידים בבית-הספר ומבנה חברת הילדים
- ב. השיח בבית-הספר
- ג. מערך היחסים בין השותפים לקהילת בית-ספר – תהליכים ומנגנונים בית-ספריים
- ד. התייחסות לצרכים של ילדים שונים

א. שיתוף תלמידים בבית-הספר ומבנה חברת הילדים

שאלת שיתוף התלמידים בניהול חייהם בבית-הספר עלתה במרבית בתי הספר בעוצמות שונות. חברת הילדים מהווה לדעת המרואיינים אחת הזירות המרכזיות ליישום הערכים הדמוקרטיים שנלמדו. במחצית מבתי הספר עסקו בהרחבה בסוגיה הזו ונערכו שינויים במבנה חברת הילדים בהדרגת המנחים של מדרשת אדם. הדיונים בחדרי מורים ועם התלמידים התמקדו סביב סוגיות של מבנה חברת הילדים הרצוי, דרך הבחירה והתפקיד שממלאת מועצת התלמידים או מבנה אחר של חברת התלמידים, בבית-הספר. השאלה המרכזית שעלתה: איך לקיים חברת ילדים שתבטיח לכל תלמיד זכות שווה לבחור ולהיבחר ושתעסוק בנושאים שמעסיקים תלמידים. סוגיה נוספת שנדונה הייתה תפקיד חברי המועצה או הוועדות הבית-ספריות כנציגים השומרים על זכויותיהם של שאר התלמידים ובעיקר של החלשים מביניהם.

לדעת חלק מהמנהלים תהליך הבירור כשלעצמו, הפגיש את חדר המורים עם שאלות מהותיות לגבי משמעות של שיתוף תלמידים בבית-הספר וחשף עמדות שונות לגבי סוג השיתוף הרצוי בניהול חברת הילדים ובתחומים אחרים בחיי בית-הספר. בחינת מוסדות חברת הילדים הקיימים בבית-הספר לאור הערכים הדמוקרטיים חשף לטענתם, חוסר הלימה ולפעמים סתירה בין העקרונות הדמוקרטיים לבין המצב הקיים. במספר בתי-ספר התלמידים נחשפו לתהליך בדיקה דומה והתבקשו להכריע, למשל, לגבי המבנה הרצוי של חברת הילדים (מועצה, וועדות, תפקיד לכל גיל, פורום כו') או שיטת הבחירה המועדפת (התנדבות, הגרלה, בחירות, בחירות ושריון, רוטציה).

כתוצאה מהדיונים חלו בבתי ספר אחדים שינויים **במבנה חברת הילדים**. כך, למשל, מתקיים באחד מבתי הספר, "פורום" תלמידים בו שותפים תלמידי כתות א'-ו' ואשר משמש מסגרת לקבלת החלטות ופתרון סכסוכים. המטרה של השינוי לדברי המנהלת, היא שתלמידים רבים יותר יהיו מעורבים, יכלו להביע את דעתם ולהשפיע על החלטות המתקבלות.

בשני בתי ספר אחרים פועלת חברת הילדים במסגרת של ועדות במקום מועצה מתוך רצון להרחיב את מעגל השותפים בקרב התלמידים. המעבר למבנה של וועדות דרש היערכות חדשה ועיסוק רב בתהליך התנהלות הוועדות ובתפקיד המורים בלוי הוועדות. ניתן דגש על השמירה של זכויות כלל הילדים בוועדות, על ייצוג אינטרסים של הילדים בוועדות (ולא של המורים) ועל לימוד של תהליכי קבלת החלטות ממוסדים במסגרת הוועדות ועל דווח של פעילות הוועדות בכתות. לדברי אחת המנהלות בבתי ספר אלה, היערכות זו בהתהוותה ומחייבת עדיין שיפורים הן בתפישת התפקיד של המורים-המלווים והן בהבנה של התלמידים את תפקידם בוועדה.

שינויים נוספים באים לידי ביטוי **בדרכי הבחירה** של מוסדות חברת הילדים כדי להבטיח שלכל הילדים "זכות שווה לבחור ולהיבחר". במסגרת זו הצטרפו למועצות התלמידים תלמידים צעירים יותר, והונהגו לצד שיטת הבחירות הנהוגה, התנדבות ו-רוטציה במילוי תפקידים בכיתה ושריון מקום בכניסה לועדות.

השינויים שהוזכרו בארגון ופעילות חברת הילדים מאפיינים רק מחצית מבתי הספר היסודיים. בשאר בתי הספר, ממשיכות מועצות התלמידים לפעול במתכונתם הרגילה, תוך מתן דגש על קיום תהליך בחירות הוגן ושיוויוני. מספר מנהלות העלו את הצורך בשינויי במועצות התלמידים בבית ספרם ובחינתם מחדש לאור הלמידה בדמוקרטיה. כמו כן, ציינו המנהלות כי ניתן לזהות סממנים של שיתוף רב יותר של התלמידים בהחלטות המתקבלות ברמת הכיתה. לדבריהן, מורים מודעים יותר לזכויות של תלמידים ומבקשים את דעתם בנושאים שונים הקשורים לחייהם בכיתה.

על מנת להשלים את התמונה העולה בראיונות עם המנהלים בקשנו לבדוק את תפישת התלמידים והמורים את מוסדות חברת הילדים (מועצה, פורום או ועדות תלמידים), ואת תפישותיהם לגבי שיתוף תלמידים בבית-הספר באמצעות שאלונים.

הממצאים מראים (תרשימים 1 ו-2 להלן) כי הרב המכריע של התלמידים (כ-88%) והמורים סבורים כי תהליך הבחירות למוסדות חברת הילדים (מועצה, פורום או ועדות) היה הוגן. עם זאת, 34% מכלל התלמידים אינם מרגישים שיש להם סיכויי שווה להיבחר למועצה.

בעוד שהתלמידים נשאלו שאלה ברמה הסובייקטיבית, למורים הופנתה שאלה כללית לגבי הסיכוי של תלמידי בית-הספר להיבחר למועצת התלמידים. בשונה מהעמדה של התלמידים, הרב המכריע של המורות הביעו הסכמה לכך שלכל תלמיד יש סיכוי שווה להיבחר. ממצא זה מעלה שאלה לגבי המידה בה תשובות המורים משקפות את תפישתם את המציאות או את המצב הרצוי מבחינתם.

בניתוח הנתונים ע"פ שכבות גיל (תרשים 1א בנספח 1) נמצא כי אחוז גבוה יותר של תלמידי כתות ד' מרגישים שיש להם סיכוי שווה להיבחר למועצת התלמידים (או פורום או ועדות), בהשוואה לתלמידי ה' - ו' (71.4% לעומת 61.6% ו-64.6% בהתאמה). לא נמצאו הבדלים בין בנים ובנות בהיבטים אלה.

באשר למקום המועצה (או ועדות בית-ספריות) בבית-הספר, נמצא כי מעל מחצית התלמידים (65%) חושבים שלמועצה השפעה על מה שקורה בבית-הספר. מרביתם חושבים גם שבית ספר מתייחס ברצינות להצעות שלהם. ממצאים דומים עלו בקרב המורים (תרשים 2).

בדיקת תשובות התלמידים על-פי מיגדר ושכבות גיל מלמד על נטייה קלה של הבנות ושל תלמידי כתות ד' לייחס יותר השפעה למוסדות חברת הילדים בהשוואה לשכבות הבוגרות יותר (ראה תרשימים 1א ו-1ב בנספח 3).

התלמידים נשאלו גם לגבי מידת **השיתוף שלהם בקבלת החלטות בבית הספר** ולגבי התייחסות הצוות לשיתופם. (ראה תרשים 3 להלן). במקביל נשאלו המורים לגבי תפישתם את שיתוף התלמידים בבית-הספר (תרשים 4).

הממצאים מראים כי שעור גבוה יחסית של תלמידים סבור כי בית הספר מתחשב בהצעותיהם ורעיונותיהם של התלמידים (מעל 80%). תשובות דומות התקבלו לגבי התייחסות חיובית של המנהלת והמחנכת להצעות תלמידים. המורים, בובם המכריע, הביעו הסכמה לכך שבית הספר מתעניין בדעות התלמידים ומתחשב בהצעותיהם.

כאשר נשאלו התלמידים לגבי שיתוף שלהם בקבלת החלטות ברמת **הכיתה**, נמצאה שונות רבה יותר בין המשיבים. בעוד שרוב התלמידים (85%) הסכימו כי התלמידים שותפים לקבלת החלטות בתחום החברתי, אחוז התלמידים נמוך יותר סבר כי שיתוף זה מתקיים גם בנושאים לימודיים (כ-60%). ממצאים דומים עלו לגבי תחושת ההשפעה של התלמידים על החלטות המתקבלות בכיתה: כ-35% מהתלמידים מאמינים שאינם "יכולים להשפיע על החלטות המתקבלות בכיתה".

כאשר בדקנו את עמדות המורים בהתייחס לשיתוף התלמידים בקבלת החלטות בבית-הספר, עולה תמונה דומה לזו שנמצאה בקרב התלמידים: רובם המכריע של המורים סבור שהתלמידים שותפים בתחום החברתי. לעומת זאת, שעור נמוך יחסית של מורים (28%) חושב שמתקיים שיתוף כזה בתחום הלימודי. רובם חושבים שהתלמידים אינם משתתפים בהחלטות לימודיות בכיתה.

ניתוח הנתונים על-פי מגדר לא גילה הבדלים משמעותיים בין המינים, אם כי אופן כללי בנות נוטות יותר מבנים להביע הסכמה לכך שתלמידים שותפים בקבלת החלטות בבית הספר. נמצא גם כי בקרב התלמידים הצעירים יותר (כתות ד') אחוז גבוה יותר סבור שמשותפים אותם בהחלטות תחום חברתי (ראה תרשימים 3א' ו-3ב' בנספח 3).

ל ס י כ ו ם, הממצאים מראים כי שיתוף התלמידים בקבלת החלטות בבית-הספר מתקיים בעיקר בתחום החברתי ופחות בתחום הלימודי. עוד נמצא כי התלמידים חשים יותר שותפות בהחלטות המתקבלות בבית-הספר מאשר בכיתה שלהם. דגם זה של שיתוף בקבלת החלטות הקשורות בתחום החברתי בלבד משקף אולי את השלב בהתפתחות בו נמצאים בתי ספר. תהליך השינוי הינו הדרגתי ויתכן שטרם הבשילו התנאים לביסוס השותפות בנושאים הקשורים בתחום הלימודי. עם זאת, השארות בדגם זה והחלטה לא לשתף את הילדים בהחלטות הקשורות ללימודים שלהם עשויה לעורר קשיים לאורך זמן ותחושה של תסכול בקרב התלמידים.

ב. השיח בבית-הספר

במסגרת תהליכי היישום של עקרונות הדמוקרטיה בחיי היום יום, אמורים בתי הספר ליצור הזדמנויות לקיום שיח פתוח בין כל השותפים שיאפשר ביטוי לדעות ולעמדות שונות. בתי ספר פיתחו מנגנונים שונים למיסוד שיח זה. כך, למשל, הנהיגו בתי ספר אחדים מפגשים של תלמידים לדיון בדילמות מחיי היום-יום של הילדים, ואחרים קבעו זמן ומקום לשיחת התלמידים עם מנהלת בית-ספר להעלאת נושאים שמעסיקים אותם ברמה האישית או הקבוצתית או נתנו דגש רב יותר לביטוי דעות ורצונות של תלמידים בעתון בית-ספר.

במסגרת פעולת ההערכה ביקשנו לבחון את תפישת התלמידים והמורים לגבי חופש הביטוי והביקורת שיש להם בבית-הספר.

תלמידים ומורים נשאלו לגבי **חופש הביטוי של התלמידים בבתי הספר**: אפשרויות להתבטא בחופשיות, להביע דעה שונה ולמתוח ביקורת.

תרשימים 5 ו-6 - להלן מציגים את הממצאים שעלו בקרב התלמידים והמורים. נמצא כי רב התלמידים (88%) מרגישים שיכולים להביע דעה שונה משל אחרים ולהתבטא בחופשיות בבית-הספר (76%). ממצאים דומים עלו בקרב המורים.

באשר **לאפשרות להביע ביקורת**, שיעור גבוה של תלמידים (81%) חושבים שהם יכולים להביע ביקורת על מה שקורה בכיתה. לעומת זאת, כאשר נשאלו על אפשרות להביע ביקורת על מה שקורה בבית-הספר, ביקורת על חבריהם ועל המורים, שיעור המסכימים ירד ל-65%, ו-38% בהתאמה. תפישות המורים לגבי אפשרויות התלמידים להביע ביקורת שונה מזו של התלמידים עצמם (ראה תרשים 6 להלן): ברוב המימדים שיעור גבוה יותר של מורים, בהשוואה לתלמידים, חושב שלתלמידים יש אפשרות להביע ביקורת (בין 80 ל-90%).

הבדלי העמדות בולטים כאשר מדובר בהבעת ביקורת כלפי המורים: רוב המורים (כ-90%) חושבים שלתלמידים יכולת להביע ביקורת כלפי המורים ומאמינים שכאשר התלמידים מביעים אותה מתייחסים אליה ברצינות. בקרב התלמידים, לעומת זאת, נמצא כי רק 38% חושבים שיכולים להביע ביקורת כלפי המורים ו-40% חושבים שכאשר הם מביעים אותה לא מתייחסים אליה ברצינות.

ניתוח הממצאים על-פי מגדר (תרשים 5 בנספח 1) מלמד, כי באופן כללי אחוז הבנות המרגישות שיש להן חופש בהבעת דעה בבית-הספר, גבוה יותר מזה של בנים. לעומת זאת, כאשר מדובר בהבעת ביקורת כלפי מורים וחברים, המצב הפוך, שיעור הבנים גבוה מזה של הבנות.

בחינת הממצאים ע"פ שכבות גיל (תרשים 5 א בנספח 1) מלמד גם, כי בעוד שביכולת להביע דעה אין הבדל בין השכבות, היכולת להביע ביקורת על מה קורה בבית-הספר ועל המורים יורדת ככל שעולים בגיל. בכתות ו' אחוז נמוך יותר של תלמידים סבורים שיכולים להביע ביקורת לעומת כתות ד' וה' בהתאמה.

המורים נשאלו גם לגבי המידה בה הם בעצמם יכולים להביע דעה וביקורת בבית הספר (תרשים 7). מתשובותיהם עולה כי מרבית המורים סבורים שהם יכולים להביע את דעותיהם ורצונותיהם (88% מהמורים) ולהביע ביקורת בפני עמיתיהם בחדר המורים (89%). מיעוט מתוכם (10%) חושב שאין שבאפשרותו להביע את דעותיו בחדר המורים.

ממצאים דומים עלו לגבי יכולתם להתבטא בחופשיות בפני מנהל בית-הספר. שיעור המורים הטוענים שלהם תחושת חופש ביטוי פוחת כאשר מדובר על הבעת דעות בפני המפקחת. במקרה זה 39% טענו שאינם מרגישים חופשי לבטא את דעותיהם על מה שקורה בבית-הספר בפני המפקחת.

בבחינת תשובות המורים ע"פ התפקיד שממלאים בבית-הספר (תרשים 8) נמצא כי המורים המקצועיים הביעו דעות שונות ממחנכי הכיתה בשני היבטים: יכולת להביע ביקורת בחדר המורים ובפני מפקחת. בשני היבטים אלה המורים המקצועיים חשים פחות חופשיים להביע ביקורת בהשוואה למחנכי הכתות.

לסיכום מלמדים הממצאים, כי באופן כללי תלמידים ומורים חשים ברובם הגדול שביכולתם להתבטא בחופשיות בבית-הספר ולהביע דעות שונות. עם זאת, כאשר העמדה שמביעים הינה עמדה של ביקורת, במיוחד כלפי מורים או כלפי בית הספר, מעל מחצית התלמידים אינם חושבים שיכולים לבטא אותה. למורים, לעומתם תפישה שונה וחושבים שלתלמידים יותר אפשרות להביע ביקורת ממה שהתלמידים בעצמם חושבים. ממצאים אלה מעלים את הצורך בבירור מעמיק של המושג חופש ביטוי וביקורת בבית-הספר עם התלמידים, המורים וההורים תוך בחינת המסגרות והמנגנונים שבית-הספר מקיים למימוש הזכות של חופש ביטוי וביקורת.

תרשים 8 : חופש ביטוי של מורים ע"פ תפקיד

ג. מערך היחסים בין השותפים לקהילת בית-ספר – תהליכים ומנגנונים בית-ספריים

תהליך הלמידה של העקרונות הדמוקרטיים והניסיון ליישם עקרונות אלה בחיי היום-יום בבית הספר, הביאו, לדעת חלק מהמנהלים שרואינו, גם לבחינת היחסים בין המנהל לבין המורים, בין המורים לבין עצמם ובין המורים להורים. וזאת בנוסף למישור היחסים בין התלמידים לבין המורים ובין לבין עצמם אליו התייחסנו בסעיפים הקודמים.

מספר בתי ספר אשר בחרו לעסוק ביחסים בין אוכלוסיות בית הספר, העמידו במוקד הדיון את שאלת הזכויות והחובות של תלמידים, מורים והורים. דיונים אלה הובילו במספר קטן של בתי ספר, לבחינה וניסוח מחדש של **המנגנונים הבית-ספריים** באמצעותם מתנהלים יחסים אלה: האמנה הבית-ספרית והתקנון הבית-ספרי. בבית-ספר אחד החלו בכתיבת חוקה ו"קובץ חוקים" לארגון היחסים בין כל השותפים לקהילת בית-ספר. החוקה אמורה לשקף את האמונות והערכים המנחים את כל קהיליית בית-הספר. בתהליכים אלה שותפו מורים, תלמידים ולעיתים גם הורים, אשר התבקשו לברר את זכויותיהם וחובותיהם בבית-הספר.

מנהלים אחדים העידו על כך שבתחילת התהליך מורים חששו מאובדן סמכות מול הילדים לאור הדגש שניתן לזכויות של התלמידים. לדעתם, תהליך הברור וההבנה של המורים והתלמידים, שלכל השותפים בקהילת בית-הספר יש זכויות וגם חובות, הפחית חששות של מורים ויצר אקלים חיובי ומכבד בבית-הספר. לעומת זאת, מנהלים אחרים עמם שוחחנו, הצביעו על הקושי של המורים להתמודד עם השאלה של זכויות תלמידים ועל מורכבות שבמפגש בין זכויות תלמידים, סמכות וזכויות מורים. לטענתם הנושא מעורר התנגדות וקושי אצל מורים רבים ומונע יישום של העקרונות הדמוקרטיים הלכה למעשה בכיתה ובבית-הספר.

בקשנו גם לבדוק אילו תהליכים פנים ארגוניים נוספים מתרחשים בבית-הספר ואשר נותנים ביטוי לעקרונות הדמוקרטיים. מנהלים דווחו על מודעות גוברת לרצונות ודעות של מורים והכרה בצורך להפוך אותם לשותפים בתהליכי קבלת החלטות בבית-הספר. הם טענו כי גם לפני הכנסת תוכנית הדמוקרטיה נהגו להאציל סמכויות למורים ולקיים סגנון ניהול משתף. עם זאת, ההעמקה בלמידת עקרונות הדמוקרטיה חייבה אותם לחשיבה נוספת לפני קבלת החלטות ולעיסוק בשאלה את מי ובאיזה מקרים משתפים בהחלטות. שאלות המתייחסות למקומו של צוות מוביל, למילוי תפקידים בבית-הספר ולשיתוף מליאת חדר המורים מעסיקים מנהלים רבים ומציבים אותם בפני התלבטויות יום-יומיות.

בבדיקת **שיתוף המורים בבית-הספר** על-פי תפישת המורים נמצא כי באופן כללי (כ-90%) מהמורים חשים שבכוחם להשפיע על החלטות המתקבלות בבית-הספר ושמתחשבים בדעותיהם. נמצא גם כי שעור גבוה יותר של מורים מקצועיים חשים שאינם מתחשבים בדעותיהם בהשוואה למחנכים (13% לעומת 7% בהתאמה) (ראה תרשימים 9 ו-10 להלן).

המנהלים נשאלו גם לגבי הדרכים **לפתרון סכסוכים** הנהוגים בבית-הספר וזיקתם לעקרונות הדמוקרטיים שנלמדו. מרביתם הצביעו על הקושי ליישם תהליכים ממוסדים של פתרון סכסוכים בכיתה ובבית-הספר ע"פ המודלים שהוצעו ע"י מדרשת אדם. בחלק מבתי ספר העדיפו שיטות אחרות לפתרון סכסוכים (בעיקר שיטת "הגישור") ונעזרו בגורמים מתערבים אחרים לצורך למידת הנושא בבית-הספר.

שלושה בתי ספר העמיקו בלימוד הנושא בחדר מורים ובכיתות הגבוהות והחלו להתנסות ביישום מודלים של פתרון סכסוכים ע"פ שפת הדמוקרטיה. גם במקרה זה, הצביעו המנהלים על קשיים ביישום ועל צורך להמשיך ולהעמיק ביישום. נטען גם שהפתרונות המוצעים ע"י התלמידים לא תמיד מקובלים על המורים ומתקשים להגיע לפתרון מוסכם על כל הצדדים.

שאלנו את המורים גם על דרכי פעולתם בפתרון בעיות בין תלמידים (תרשים 11 להלן). תשובות המורים להיגדים שמתייחסים לסוגיה זו מלמדים כי כאשר מדובר על סכסוך בין תלמידים מרבית המורים נוטים לברר את עמדות שני הצדדים ולהדריך אותם כדי שיגיעו לפתרון. בחלק גדול מהמקרים (כ-82% מהמורים) ההתערבות באה לידי ביטוי בכך שהם מציעים פתרון בעצמם.

שעור המורים הנוטים להתערב בסכסוכים בין ילדים גבוה יותר בקרב המורים המקצועיים בהשוואה למחנכים (תרשים 12 להלן). ממצאים אלה יכולים ללמד על הצורך לתת תשומת לב מיוחדת להטמעת העקרונות של פתרון סכסוכים לחיי היום-יום של בית הספר. ההבדלים שעלו בין עמדות המורים המקצועיים והמחנכים מעלים שאלה לגבי מידת המעורבות של האחרונים בלמידה ויישום של עקרונות הדמוקרטיה הלכה למעשה. נושא זה לא נבדק לעומק במסגרת ההערכה הנוכחית ולכן מוצע להתייחס אליו בתכנון המשך הלמידה של הצוותים.

סוגיה נוספת שהועלתה ע"י חלק מהמנהלים התייחסה **לקשר עם ההורים**. בתי ספר אחדים עסקו בשאלה של שיתוף ההורים והרחבת מעגל המעורבים. עבודת הוועדות של הורים ופעילותם של ההנהגות הכיתתיות והבית-ספריות נבחנה מול השאלה של רמות השיתוף הרצויות של ההורים בבית-הספר ושמירה על זכויותיהם. באחד מבתי הספר הצטרפה קבוצת הורים ללימוד נושא הדמוקרטיה כדי להפוך את השפה הדמוקרטית לנחלת כלל קהילת בית-הספר.

תרשים 10: שיתוף מורים לפי תפקיד - לכאן-

תרשים 12 פעולות מורים בפתרון סכסוכים לפי תפקיד

ד. התייחסות לצרכים של ילדים שונים

במספר לא מבוטל של בתי ספר הדגישו המנהלים את השינוי שחל לדעתם בהתייחסות לשונות בבית-הספר. הדבר בא לידי ביטוי, לדבריהם, בהתייחסות הן של תלמידים והן של מורים כלפי תלמידים בעלי צרכים שונים ותלמידים מתרבויות שונות. אחת המנהלות ציינה שתוכנית הדמוקרטיה והתהליכים הנגזרים ממנה פתחו "חלון הזדמנויות" לילדים בעלי הצרכים המיוחדים. "האווירה בבית הספר מכבדת תלמידים שונים וחריגים והתלמידים מגלים יחס חיובי וסובלני כלפי האחרים". שתי מנהלות אחרות ציינו שבקרב המורים עלתה המודעות לצרכיהם של ילדים בעלי הצרכים המיוחדים ולצורך לתת להם מענה הולם בבית-הספר.

באחד מבתי הספר נעשתה עבודה ממוקדת על ציפיות המורים מהתלמידים ממנה נגזר עיסוק בשאלות העוסקות בתפקיד המורה, זכויות הילד ותפקידם של כלי הערכה (כגון מבחנים) בבית-הספר. בהקשר זה נבחן הקשר בין ציונים לבין זכות התלמיד להצליח בלימודים ונידון תפקיד המורה בהערכה ושיתוף התלמיד בהערכת הישגיו. העיסוק בשאלות אלה הוביל לעריכת שינויים בתעודה ולחשיבה מחדש על דרכי ההערכה של כלל התלמידים ובמיוחד של תלמידים בעלי צרכים מיוחדים. מקום המורה והתלמיד בהערכת הישגיו נבחנה. בנוסף נבנתה בבית-הספר תוכנית במסגרתה משתפים תלמידים עולים את חבריהם לכיתה בחוויות בארץ מולדתם וחושפים בפניהם את תרבותם.

התחומים השונים שנסקרו, הנותנים ביטוי לדרכי היישום של התוכנית בחיי היום-יום בבית הספר עומדים, כאמור, בבסיס תהליכי השינוי שחווים רב בתי הספר, אם כי בעוצמות שונות. בתי ספר נמצאים על רצף מבחינת דרכי היישום והתחומים בהם בחרו ליישם את הערכים הדמוקרטיים שנלמדו. בבתי הספר "פורצי הדרך" מבחינת ההתפתחות שלהם בחוויה הדמוקרטית, ניתן לזהות תהליכי יישום משמעותיים בכל אחד מהתחומים. בבתי ספר שניתן לכנותם "מחפשי דרך" מתפתח תהליך הדרגתי הנותן אותותיו רק בחלק מהתחומים ובעוצמה משתנה על-פי בית-ספר.

שאלה שלישית:

מהי רמת הידע וההבנה של התלמידים במושגים דמוקרטיים ?

תוכנית הדמוקרטיה בבתי הספר היסודיים ביקשה, כאחת ממטרותיה הראשונות, לחולל ידע בקרב תלמידים במושגים וערכים דמוקרטיים ולהטמיע בקרבם "שפה דמוקרטית". במסגרת הערכה, ביקשנו אם כן, לבדוק את רמת הידע וההבנה של התלמידים שהחלו את לימודיהם בדמוקרטיה בתחילת בית-ספר היסודי ונמצאים היום בכתות ה'. הממצאים (תרשים להלן מלמדים כי באופן כללי בין 40-50% מהתלמידים מגלים ידע במושגים דמוקרטיים ברמה סבירה ועוד כ-35% בממוצע ידע ברמה מתקדמת. מיעוט התלמידים מגלים ידע והבנה ברמה נמוכה.

להלן ניתוח הממצאים על-פי תת-נושאים :

א. העלאת נימוקים בעד הצעה מסוימת

התלמידים התבקשו לנמק עמדות של שני צדדים לגבי אופי אירוע כיתתי. בניתוח התשובות ניסינו לבדוק באיזו מידה התייחס התלמיד לעקרונות דמוקרטיים (שוויון, חופש ביטוי, בחירה) ובאיזו מידה יש לו יכולת לראות את היתרונות בעמדה שונה מעמדתו שלו. הממצאים מראים כי למרבית התלמידים יכולת להעלות נימוקים דמוקרטיים בעד ההצעות של שני הצדדים במקרה שהוצג להם (מעל שליש מהם גילו ידע והבנה ברמה מתקדמת). יחד עם זאת, נמצא כי 29% התקשו להעלות טיעונים דמוקרטיים בעד עמדה המנוגדת לעמדה האישית שלהם.

ב. מתן הצעה לפתרון בעיות/סכסוכים

תלמידים התבקשו להציע הצעה לפתרון בעיה תוך שימוש במודל שפת הדמוקרטיה וכלים של פתרון סכסוכים (מימוש זכויות שני הצדדים, ויתור שווה, הכרעת רב) הממצאים מראים כי 41% מהתלמידים הציעו הצעות המאפשרות מימוש רצונות וצרכים של שני הצדדים. ועוד 43% הציעו פתרון של וויתור שווה והכרעת רב. מיעוט התלמידים הציעו הצעות התומכים בצד אחד (11%).

ג. הבנת המושג "הכרעת רב"

התלמידים התבקשו לציין את היתרונות והחסרונות של פתרון שהושג באמצעות "הכרעת רב". נמצא כי כ-38% מהתלמידים גילו הבנה מתקדמת של המושג "הכרעת רב", דהיינו, התייחסו

להיבטים שונים של המושג וראו בהיבט של "פגיעה בזכויות המיעוט" אחד החסרונות המרכזיים של השיטה.

39% אחוז נוספים גילו הבנה להיבט אחד של המושג ואילו 25% נוספים גילו הבנה חלקית או שאינה התייחסה לתפישה דמוקרטית.

ד. מתן הצעה המתייחסת לבעיות של שוויון ושונות

התלמידים התבקשו להציע הצעה לפתרון בעיה ונבחנה התייחסותם לעקרונות של שוויון, שונות, הסכם הוגן וחופש בחירה. כ-שליש מהתלמידים גילו ידע והבנה ברמה מתקדמת (הציעו הצעה המתייחסת למספר עקרונות דמוקרטים) ועוד 45% התייחסו לעקרון דמוקרטי אחד לפחות. 20% מהם הציעו הצעות ללא נימוק דמוקרטי או לא ענו.

ה. הבנת מושג "השוויון"

ביקשנו לבדוק באיזה מידה מבינים התלמידים את מושג השוויון על משמעותיו השונות ואת הקשר שלו למושג החרות. נמצא כי מחצית מהתלמידים התייחסו להגדרה אחת של שוויון. רק שליש מהתלמידים גילו ידע והבנה ברמה מתקדמת, דהיינו, התייחסו למספר סוגי שוויון (שוויון מתוך זהות, שוויון מתוך שונות, שוויון הזדמנויות, אפליה או קיפוח, שוויון בזכות להיות שייך). 17% נוספים התייחסו בתשובתם למושג דמוקרטי אחר ולא לשוויון או לא התייחסו בכלל למושג.

ו. שימוש בשפה דמוקרטית

בנוסף לבדיקת מידת ההבנה של התלמידים במושגים הדמוקרטים בקשנו גם לבחון באיזה מידה הם משתמשים בתשובותיהם במושגים שנלמדו. נמצא כי רב התלמידים עושים שימוש במושגים, כ-40% השתמשו בשפה דמוקרטית ביותר מ-4- שאלות ועוד 41% ב-3-4 שאלות. 21% עשו שימוש מועט או בכלל לא עשו שימוש בשפה הדמוקרטית.

לסיכום הממצאים מסתבר, כי מרבית התלמידים מגלים ידע והבנה במושגים דמוקרטים (בין 40-50% ידע ברמה סבירה ועוד 30% ל-40% ברמה מתקדמת). יחד עם זאת, זוהו מספר נושאים שעדיין לא הוטמעו בצורה מספקת: כלים לפתרון סכסוכים ע"פ מודלים של שפת הדמוקרטיה, היכולת לראות יתרונות בעמדה מנוגדת לעמדה שלי, משמעויות השונות למושג השוויון, והחסרונות של שיטת "הכרעת רב".

לאור הממצאים מוצע להדגיש ולחזק בתהליכי ההוראה-למידה ובתהליכים היישום הבית ספריים את המימדים הבאים:

- א. הקניית כלים לפתרון סכסוכים כך שתלמידים יוכלו להציע פתרונות יצירתיים הנותנים מענה לרצונות וצרכים שני הצדדים.
- ב. פתוח חשיבה רב-ממדית שמאפשרת הבנת הצד השני גישותיו ויתרונותיו.
- ג. טיפוח ההבנה של המשמעויות השונות של המושג שוויון והסתירות ביניהן.
- ד. דגש על חסרונות השיטה של הכרעת רב גם בלמידה וגם בהתנהגות בפועל בתהליכי קבלת החלטות בכיתה ובבית הספר.

תרשים 13 : רמת הידע וההבנה של התלמידים במושגים דמוקרט

מהן עמדות המורים כלפי תהליך ההכשרה וההדרכה בדמוקרטיה, תהליכי היישום של התוכנית בכתות ובבית הספר?

במסגרת תהליך ההערכה ביקשנו ללמוד על עמדות המורים בשני היבטים: 1. תהליך ההכשרה וההדרכה 2. תהליכי היישום של התוכנית. המורים התבקשו להביע את דעתם בסדרת שאלות פתוחות ותשובותיהם סווגו לקטגוריות. שיעור המורים שענו לשאלות אלה היה נמוך בהשוואה לשאלות אחרות (בין 40-50% מהמורים שהשיבו לשאלון).

1. עמדות המורים כלפי תהליכי ההכשרה וההדרכה

במהלך שנות ההפעלה של התוכנית קיבלו מורי בתי הספר היסודיים הכשרה בתחום הדמוקרטיה במסגרת השתלמויות ו/או מפגשי לזוי למורים. במסגרת מפגשי הלמידה למדו המורים את עקרונות היסוד בדמוקרטיה ועסקו בבירור שאלות דמוקרטיות בהתייחס לתוכניות הלימודים ולמבנים ארגוניים הפועלים בבית הספר.

ביקשנו ללמוד, בשאלה פתוחה, על דעתם של המורים לגבי שינויים/שיפורים שהיו מבקשים להנהיג בהכשרה שמקבלים במסגרת תוכנית הדמוקרטיה.

לוח 1 : עמדות המורים כלפי תהליך ההדרכה וההכשרה

תשובות המורים	שכיחות	אחוז מכלל הנבדקים שענו (n=114)
שביעות רצון מההדרכה ורצון להמשיך	29	25.44
הנושא מוצה - ההשתלמות לא מחדשת	29	25.44
לקיים מפגשי למידה בצוותים מצומצמים על פי נושאים וגיל	21	18.42
להדגיש את ההיבט התנסותי ולצמצם בתיאוריה	13	11.40
להרחיב רעיונות למערכי שיעור	11	9.65
לצמצם את מספר המפגשים	8	7.02
להציע התמקצעות בתחום הדמוקרטיה למורים המעוניינים	5	4.31
להציג בפני המורות שיעורי דוגמא בדמוקרטיה	4	3.51
ללמוד במסגרת השתלמות בפיסג"ה להעמקת הנושא	4	3.51
להחליף את צוות ההדרכה	3	2.63
התהליך נכפה על המורים וזה לא דמוקרטי	3	2.63
לקשר את הנושא לתחומים נוספים	3	2.63
לאפשר למורות להתנסות במשימות הניתנות לתלמידים	2	1.75
להכשיר את כל המורים ולא רק מחנכות	1	0.88
להכשיר מורות במכללה בנושא	1	0.88
סה"כ	114	100.0

מתשובות המורים שענו לשאלה זו (46.82% מכלל המורים שהשיבו לשאלון) עולה כי כ-25% מהם הביעו שביעות רצון מההדרכה ורצון להמשיך בתהליך הלמידה. לעומת זאת, אחוז דומה טענו שההשתלמות לא מחדשת והנושא מוצה מבחינתם. חלק מהמורים טענו גם שהעיסוק בנושא דמוקרטיה נכפה עליהם ואחרים בקשו להחליף את צוות הדרכה. יש לציין שתשובות אלה עלו באותם בתי ספר בהם הלמידה של המורים לא הייתה סדירה ולא התקיימה ע"פ מתוכנן.

מורים אחרים הציעו הצעות לשיפור תהליך הלמידה שלהם מבחינת תכנית או ארגונית. כך, למשל, הוצע להדגיש יותר את הפן ההתנסותי ופחות את תיאורטי, לקבל סיוע בבניית מערכי שיעור, לתת שעורי הדגמה למורים ולהציע התמקצעות בתחום הדמוקרטיה למורים המעוניינים. כמו כן הוצע לקיים את ההדרכה בקבוצות קטנות ע"פ רמות גיל ונושאים ולצמצם את מספר המפגשים.

1. עמדות המורים כלפי יישום תוכנית הדמוקרטיה בבתי הספר

המורים התבקשו לציין אילו שינויים/שיפורים היו מבקשים להנהיג ביישום תוכנית הדמוקרטיה בכיתות ובבית הספר כולו. לוח 2 להלן מציג את תשובות המורים לגבי היישום הכתות.

מתשובות המורים שענו לשאלה זו (44.2% מכלל המורים שהשיבו לשאלון) עולה כי 18% מהמורים הביעו שביעות רצון מהיישום בכתות ואינם רואים צורך לבצע שינויים.

מורים אחרים הציעו להנהיג שיפורים בעיקר בתחומים הבאים: פתוח תוכנית לימודים מובנית לפי כתות (19%), יתר דמוקרטיזציה בכתות (16%), גוון אמצעי ההוראה (12%), הוראה בכתות ע"י מדריכי דמוקרטיה (15%) ושילוב שעורי הדגמה ע"י מדריכים (3.7%).

שעור נמוך יותר של מורים הציעו להנהיג פיקוח רב יותר על הנעשה בכתות, להעניק כלים לפתרון סכסוכים בין ילדים ולתת תשומת לב רבה יותר לשיפור העבודה בכתות הנמוכות.

לוח 3 להלן מציג את עמדות המורים כלפי היישום בבית הספר כולו. מהממצאים עולה כי 30% הביעו שביעות רצון מהיישום בבית הספר. הצעות המורים לשיפור תהליכי היישום ברמת בית ספר מתמקדות, בין השאר, בהנהגת תוכנית לימודית ספירלית המשלבת תכנים דמוקרטים (10%), הגברת שיתוף התלמידים בתהליכי קבלת ההחלטות במסגרת פעילות מועצת התלמידים (13%), הנהגת ימי שיא בדמוקרטיה (12%). מספר קטן של מורים הציעו גם להתמקד בביסוס תהליכים של פתרון סכסוכים בשכבות הבוגרות ולהרחיב את אפשרויות הבחירה של תלמידים בתחום הלימודי.

מהתשובות של המורים ניתן ללמוד, אם כן, על הצורך ביתר הבנייה בתהליכי ההוראה – למידה בדמוקרטיה, לצד דרישה להעמיק בביסוס התהליכים דמוקרטיים בחיי היום-יום בבית-הספר ובכתות. המורים התייחסו גם לצורך להגביר את שיתוף התלמידים בתהליכי קבלת החלטות, בעיקר בתחום ניהול חברת הילדים. הצעה לשלב מדריך דמוקרטיה בהוראה בכתות, מבטאת במידה מסוימת, את הקושי של חלק מהמורים בהתמודדות עם הנושא. קושי זה יכול לנבוע מתחושת חוסר בטחון בידע שרכשו או מהתנגדות עקרונית להתגייס לעיסוק בנושא.

לוח 2 : עמדות המורים כלפי יישום תוכנית הדמוקרטיה בכתות

תשובות המורים	שכיחות	אחוז מכלל הנבדקים שענו (n=108)
לפתח תכנית מובנית ספירלית לפי כיתות	21	19.44
היישום בכיתות טוב מאד	20	18.52
יש לקיים תהליכים דמוקרטים יותר בכיתות	18	16.67
מדריכי הדמוקרטיה צריכים ללמד בכיתות	17	15.84
יש צורך בגיוון כלים והמחשבות נוספות כגון סרטים, שקפים, חוברות עבודה	16	16.86
מיצינו את הנושא	6	5.56
יש לשלב צפייה בשיעורי הדגמה	4	3.70
יש להעניק כלים לפתרון סכסוכים בין ילדים	3	2.78
אין הפנמה מספקת של הנושא אצל התלמידים	2	1.85
חוברות עבודה שפותחו בבית הספר עוזרים מאד	2	1.85
יש לקיים שיעור קבוע במערכת	2	1.85
יש לקיים פיקוח על היישום בכיתות	1	0.93
לציין לשבח תלמידים המייצגים את הנושא	1	0.93
יש צורך ברעיונות חדשים ליישום בכיתות הנמוכות	1	0.93
אחר	3	2.79
סה"כ	108	100.0

לוח 3 : עמדות המורים כלפי היישום בבית-הספר כולו

תשובות המורים	שכיחות	אחוז מכלל הנבדקים שענו (n=66)
שביעות רצון מהיישום בבית הספר	20	30.0
יש להנהיג ימי שיא בנושא / שבוע דמוקרטיה	8	12.12
יש לפתח תוכנית ספירלית בית ספרית בשיתוף המורים	7	10.61
מיצינו את הנושא - יש לפנות שעות לנושאים אחרים	5	7.58
להגביר את שיתוף התלמידים בניהול חברת הילדים (הקמת ועדות וחיזוק פעילותם)	8	13.13
כדאי ליישם בשכבות הבוגרות את נושא פתרון סכסוכים	4	6.06
יש לקיים ערב הורים ותלמידים בנושא	4	6.06
יש לשפר את היישום הבית ספרי	3	4.55
יש לקיים הפסקת פעילות בנושא	3	4.55
יש להנהיג יותר בחירה לתלמידים בתחום הלימודי	2	3.03
יש לקיים למידה רב גילית	2	3.03
יש ליצור פורומים בית ספריים לדיון	2	3.03
יש להקצות משאבים לנושא	1	1.52
יש להגביר את חופש הביטוי ללא חשש בחדר המורים	1	1.52
סה"כ	66	100.00

ד. תוכנית ההערכה וביצועה

א. המסגרת הקונספטואלית שעליה התבססה ההערכה

הערכת תוכנית הדמוקרטיה נשאה אופי של הערכה מעצבת שנועדה לסייע למקבלי החלטות ברמה העירונית ובבתי הספר לקבל משוב על אופן ביצועה של התוכנית ולהכניס שינויים ושיפורים תוך כדי הפעלה. משתני ההערכה נבחרו בעיקר על-פי דגם ההערכה של Stufflebeam (1971) לפיו מתמקדת ההערכה של תוכנית חינוכית בארבע היבטים: במטרות, בתוכניות הפעולה, בתהליכי הביצוע ובתוצאות. תהליך ההערכה שהתבצע בתשס"ג, כהמשך להערכה שהתחילה בתשס"א התמקד בתוכניות הפעולה, תהליכי הביצוע ובתוצאות התוכנית.

ב. שאלות ההערכה

שאלות ההערכה גובשו כאמור במסגרת צוות הערכה עירוני והתמקדו בתהליכי היישום של התוכנית בבתי הספר והשפעתם על רמת הידע של התלמידים ועל היבטים שונים באקלים בית-הספר:

1. מהם דרכי השילוב של התכנים הדמוקרטיים בתוכנית הלימודים של בית-הספר ובאיזו מידה פעילויות מתבצעות פעילויות התוכנית כמתוכנן?
2. מהם אופני היישום של העקרונות הדמוקרטיים בבית-הספר והשפעתם על התהליכים הכיתתיים והבית-ספריים?
3. מהי השפעת התוכנית על רמת הידע והבנה של התלמידים במושגים דמוקרטיים?
4. מהן עמדות המורים כלפי תהליך ההכשרה וההדרכה בדמוקרטיה, תהליכי היישום של התוכנית בכתות ובבית הספר?

ג. כלי ההערכה ומערך המחקר

במסגרת ההערכה נעשה שימוש בכלי הערכה מגוונים בהתאם לשאלת ההערכה. לבדיקת שאלת ההערכה הראשונה נערכו ראיונות עם כל מנהלי בתי הספר היסודיים, חברים בצוותים מובילים ומנחי מדרשת אדם. לבדיקת השאלה השנייה והרביעית נאספו נתונים באמצעות ראיונות ושאלונים שהועברו לתלמידים ולמורים בכל בתי הספר. בדיקת השאלה השלישית התבססה על תוצאות משימת ביצוע שהועברה לתלמידים בכתות. כמו כן נעזרנו בנייתוח תוכן של מסמכים.

להלן פירוט הכלים:

א. שאלונים

1. **שאלוני תלמידים.** הועברו שאלוני עמדות לתלמידי כתות ד' ו' בכל בתי הספר היסודיים בעיר. השאלות שהתייחסו לאקלים הדמוקרטי בבית הספר פותחו לצורך ההערכה הנוכחית ושולבו בשאלון מקיף לניטור "אקלים דמוקרטי ולא אליים". השאלון המקורי (שאלון לניתור אלימות) הועבר בבתי הספר בשלוש השנים האחרונות ע"י פרופ' רמי בנבנישתי מהאוניברסיטה העברית בירושלים. בתשס"ג שולבו בשאלון זה 21 פריטים העוסקים באקלים דמוקרטי (ראה פירוט ההיגדים בנספח 1). בנית השאלות התבססה על ספרות מקצועית בנושא ומחקרים קודמים בתחום (צדקיהו, ש. (1994), (Mok, M & Mc Donald, R. P (1994), Hepburn, M. A. (1983).

השאלות בדקו את ההיבטים הבאים:

- א. חופש ביטוי של תלמידים
- ב. שיתוף התלמידים בבית-הספר
- ג. ייצוג תלמידים (פעילות מוסדות חברת הילדים ושיתוף תלמידים)

השיבו לשאלון 2729 תלמידים (49.4% בניים ו-50.3% בנות). להלן חלוקת התלמידים על-פי רמת גיל:

לוח א: אחוז המשיבים על-פי רמת גיל

כיתה	מספר תלמידים	אחוז
ד'	850	31.1
ה'	943	34.6
ו'	936	34.3
סה"כ	2729	100.0

2. **שאלוני מורים.** הועבר שאלון עמדות לכל המורים המלמדים בבתי הספר היסודיים בעיר. השאלון בדק את תפישות המורים לגבי החופש ביטוי של התלמידים, ייצוג התלמידים ושיתופם בתהליכי קבלת החלטות בבית-הפריטים שהתייחסו לתלמידים היו זהים לאלה שנשאלו בשאלון התלמידים. בנוסף כלל שאלון המורים פריטים העוסקים בחופש ביטוי של מורים, דרכי פעולה של

מורים בפתרון סכסוכים בין תלמידים, שיתוף מורים בבית הספר, ועמדות כלפי תהליכי ההכשרה והיישום של תוכנית הדמוקרטיה (ראה פירוט ההיגדים בנספח 1).
התקבלו שאלונים מלאים מ-244 מורים המהווים 55% מכלל המורים בחינוך היסודי.

ב. משימת ביצוע

ידע התלמידים במושגים דמוקרטיים נבדקה באמצעות משימת ביצוע. המשימה הועברה לתלמידי כותה ה' בכל בתי הספר. משימות ביצוע דומות באפיון למשימות למידה, הן מייצגות בעיות "מן החיים" הקרובות לעולמו של הלומד ומזמנות חשיבה ברמה גבוהה (למשל, התמודדות עם דילמות ומצבים של קבלת החלטות). משימות הביצוע אמורות לשפר את יכולת ההתמודדות של התלמיד עם בעיות, את יכולתו לקבל החלטות ולבנות טיעונים להצדקתן. מסיבות אלה, נבחרה משימת ביצוע ככלי מתאים לבחינת הידע וההבנה של התלמידים בדמוקרטיה. המשימה פותחה בשנת תשס"ב בשיתוף מדרשת אדם ומורי כותה ה' של אותה שנה והועברה כ-פיילוט בכותה בתשס"ג הועברה אותה משימה לאחר הכנסת תיקונים ושינויים.
במשימה נבדקו המושגים הבאים: שונות, שוויון, חופש ביטוי, בחירה, הסכם הוגן והכרעת רב. כמו כן נבדקו המיומנויות הבאות:
העלאת נימוקים בעד הצעה מסוימת תוך יכולת לראות את היתרונות בעמדה שונה מעמדת שלי, שימוש במודל שפת הדמוקרטיה או בכלים של פתרון סכסוכים ושימוש בשפה דמוקרטית (ראה פירוט בנספח 2).

התקבלו תשובות למשימת הביצוע מ-601 תלמידים שלמדו ב-12 בתי ספר (לא התקבלו נתונים משלושה בתי ספר).

ג. ראיונות מובנים

נערכו ראיונות מובנים עם 13 מנהלי בתי ספר ושישה חברי צוות מוביל. כמו כן נערך ראיון עם הרכז העירוני של התוכנית מטעם מדרשת אדם. הראיונות בבתי הספר בוצעו במוסדות השונים לאחר תיאום מראש.

ניתוח מסמכים – ניתוח של פרוטוקולים של ישיבות ועדות היגוי, מסמכים שנמסרו ע"י בתי הספר ותוכניות פעילות שהוגשו על-ידם.

ביבליוגרפיה

צדקיהו, ש. (1994) *חינוך לדמוקרטיה ואקלים דמוקרטי בבית-הספר*, מינהל חברה ונוער, משרד החינוך: ירושלים.

מרושק-קלארמן, א. (1991) *אין קצת דמוקרטיה: על חינוך לדמוקרטיה ודמוקרטיה במערכת החינוך*, כנרת בית הוצאה לאור.

Hepburn, M.A. (Ed.) *Democratic Education in Schools and Classrooms*, Bulletin No 70, National Council to the Social Studies: Washington D.C.

Mok, M. & Donald, R. P. (1994) *Quality of School Life, Educational and Psychological Measurement* 54: 483-495

Stufflebeam, D.L. (1971) *The relevance of the CIPP Evaluation Model for Educational Accountability*, Journal of Research and Development in Education.

נספח 1

לוח 2 : שיתוף תלמידים בעיני המורים – עירוני

השאלה	ממוצע	ס"ת	N
3. בכיתה התלמידים משתתפים בקבלת החלטות בנושאים חברתיים	3.54	0.55	237
4. התלמידים יכולים להשפיע על החלטות המתקבלות בכיתה	3.44	0.57	236
5. המורים בבית-הספר נוהגים לשאול את דעתם של התלמידים בנושאים שונים	3.27	0.56	238
9. אצלנו בבית-הספר מתחשבים בהצעות של תלמידים	3.30	0.56	239
11. התלמידים בכיתה משתתפים בקבלת החלטות בנושאים לימודיים	2.22	0.68	236
14. המורים בבית-הספר מאפשרים לתלמידים להציע רעיונות חדשים בקשר ללימודים	2.71	0.75	239

